

הקפות בשמחת-תורה

מקור המנהג

בדורות האחרונים נהגו ברוב קהילות ישראל להקיף בשמחת-תורה עם ספרי-התורה את התיבה שבע פעמים.

ברור שמנהג זה הועבר מיום הושענא רבה, שבו נהגו כבר בימי הגאונים להקיף את התיבה שבע פעמים עם הלולים או עם הערבה (מחלוקת האמוראים היא כיצד נהגו במקדש)¹. ומנהג ההקפות בהושענא רבה הוא זכר למה שעשו בימי הבית: "בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת, ואומרים: אנה ה' הושיעה נא, אנה ה' הצליחה נא... ואתו היום ["יום הערבה"] מקיפין את המזבח שבעה פעמים"². במדרש תהלים: "וכיצד הוא סדר ההקפה? כל ישראל גדולים וקטנים נוטלים את לולביהם... ואתרוגיהם... ומקיפין אחת, ואתו היום היו מקיפים שבע פעמים... תינח בזמן שיש מזבח, בזמן הזה חזן הכנסת עומד כמלאך האלהים וספר-תורה בורעו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח"³.

וכן כותב רב סעדיה גאון בסידורו: "וצריך שיקיפו סביב התיבה כל יום הקפה אחת וביום השביעי שבע הקפות. ובזמן הזה יש מנהג להקיף בכל יום ג' הקפות. וביום השביעי ז' הקפות"⁴. וכן כותב רב האי גאון בתשובה: "מנהגנו ומנהג אבותינו שבכל יום ויום מקיפין את התיבה ג' פעמים ויום ערבה ז' פעמים, ומנהג פשוט הוא בכל ישראל ולא שמענו שיש מקום שאין זה מנהגו"⁵. רי"ץ גיאת בספרד בדור שלאחר הגאונים, המביא תשובת רב האי גאון, מוסיף: "ואנו בספרד נהגו ראשונים דור אחר דור להעמיד ספר תורה על גבי התיבה ולהקיף סביבותיה פעם אחת... בכל יום ויום... וביום השביעי מקיפין בערבה... ז' פעמים את ספר תורה"⁶. וכן כותב הרמב"ם: "וכבר נהגו בכל המקומות להניח תיבה באמצע בית

1. בבלי סוכה מ"ג, ב'.
2. משנה סוכה ד', ה'.
3. ילקוט שמעוני, תהלים, סוף רמז תש"ג, ועיין בראב"ה, מהדורת אפטוביצר, ח"ב, עמ' 397.
4. סדר רב סעדיה גאון, מהדורת אסף—יואל, ירושלים תש"א, עמ' רל"ח.
5. הלכות רי"ץ גיאת, הלכות לולב, סימן רמ"ד.
6. שם.

הכנסת ומקיסין אותו בכל יום. כדרך שהיו מקיסין את המזבח וכו' למקדש... וכן כתב ר' יוסף ביר יעקב הבבלי. ראש הסדר במצרים בימי הרמב"ם. והאידנא נהגו עלמא לשויי תיבותא באמצע ציבורא ויהבי ספר תורה בגוה ומקסי להו... הקפת ספרי-התורה בליליבתם ואתרוגיהם או בערבה מימי הגאונים ואילך. וזו איסור דוגמת המזבח ויזכר למקדש. והקפת התיבה עם ספרי-התורה ברועותיהם בשמחת-תורה הוא מעין הקפות שבתושענא רבה.

הטעם לשבע הקפות המזבח ביום הערבה נאמר בירושלמי. אמר רב אחא, וכו' ליריתו [שביום השביעי הקפות שבע פעמים. והחומה נפלה תחתיה]. אולם נשאלת השאלה. למה עשיתם וכו' ליריתו דוקא ביום שביעי של חג? התשובה על שאלה זו במדרש תהלים. "בראש השנה באין כל באי עולם ועוברין לפני כני מרון. ואף ישראל עוברין לפניו... ושרי אומות העולם אומרים: אנו נצמנו וחינו בדן. ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל או אומות העולם... וכיון שהגיע יום תושענא רבה. נוטלין ערבי נחל ומקיסין שבע הקפות. וחזן הכנסת עומד כפלאך אלהים וספר תורה בזרועו. והעם מקיסין אותו דוגמת המזבח... ומיד מלאכי השרת שמתים ואומרים: נצחו ישראל. נצחו ישראל וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם".

ר' אלעזר מגרמיוז. בעל "הרוקח". המביא דברי המדרש הגדול. מוסיף עוד. ימי שיריתו תחילת המלחמות של ארץ ישראל וכל ראשית להקב"ה... ולפי שכתוב במלכים אצל יריתו, אם יהיה [משנים תואלת] של ומטר כי אם לשי דברי [מלכים א. יד. א.]. מכלל שבשביל של ומטר צריך להקיף כמו ביריתו... לכך בהושענא רבה מקיסין שבעה פעמים עבור הגשמים...".

ר' אהרן הכהן מלונזיל כותב, וזכור נהגו כל המקומות להגות תיבה באמצע בית הכנסת ומקיסין אותה דרך ימין כל יום כדרך שהיו מקיסין את המזבח וכו' למקדש. וכתב הרי"ם נ"ע טעם למה מסבין התיבה ו' פעמים. כנגד ו' פעמים שכתבו את יריתו. ומביא ראיה מן המסורה. ואסובבה ב' במסורה. אקומה ג' ואסובבה בעיר [שיר השירים ג. ב.]. ואידך. ואסובבה את מזבחך ה' [תהלים כד. ו.]. וכן התקפות להטיל חומתם ולהכריחם...".

ר' בחיי בן אשר בסוף המאה השליש-עשרה) כותב דברים פורשים יותר. שהקפות בהושענא רבה בימינו הן להחיש פסלת מלכות אדום. מעין פסלת יריתו. והקפה שהיו ישראל מקיסים את יריתו בכל יום טעם אחר. ובשביעי ו' פעמים הכל היה רמז לשכינת שהיא כלילה ממש קצות. ולכך חלה מדת הדין על יריתו.

7. רמב"ם הלכות לילך. סוף ד. הלכה כ"ב.
8. נתיב שבת, חלק ב. עמ' 50. ומזבח בצינור האנונימי לסוכה. עמ' 57.
9. ירושלמי סוכה. סוף ד. סוף הלכה ג' (רש"י ויניצנא דף נ"ד. ע"ג). ובליקט הגדול הוציאנו אפי' דב תימא. ובהלכות רי"ן נראה הגדול הוציאנו אפי' א"ר אבא.
10. פירוש תהלים י"ג. ה' (מפורט שלמה באכזה. חילתו תרניא. דף ס"ד—ס"ה).
11. שם הרוקח. הלכות סוכה. סימן רכ"א.
12. אריות חיים ל' אהרן הכהן מלונזיל. הלכות לילך. סימן ל"ג—וכן ביב"ל ד"ה. סי' ע"ב.

ונשלה החומה תחתיה. וכן היו ישראל במקדש מתכפרים על ידי המזבח. ומדת הדין היתה חלה על האויבים ולא היה להם רשות לכזב כנגד ישראל. וכן לעתיד תחזור השכינה לבית קדשי הקדשים ותחול מדת הדין בשונאיהן של ישראל אשר הציקים והשעבדו בהם. וההקפה שאנו עושין בזמן הזה הוא סימן ורמז לעתיד שתחול חומת אדום ויהיו כלים ואכזורים מן העולם. שכן התנבא דניאל על המיה הרביעית. עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקרת אשא [דניאל ו. י"א]. ואו ישמח הר ציון וירושלים שנקרא ציה. שנאמר: ציון מדבר היתה ירושלים שמה [ישעיה ס"ד. ט']. וכן התנבא ישעיה שישמחו ציון וירושלים על פורענות אדום. הוא שאמר: ישושם מדבר ציה ותגל ערבה ותפרח כחכבצית [יש. א' י"ג].

שני הטעמים שנאמרו בשבע הקפות בהושענא רבה. הטעם שיש בהם רמז לנצחון על אויבי ישראל. והטעם שיש בהם רמז ליריבו גשמים. אפשר ליתנם טעם גם להקפות שמחת-תורה. אף שהטעם הראשון מתאים יותר ליום שביעי של חג. שכן הנצחון ביריתו היה ביום השביעי. ואילו הטעם השני מתאים במיוחד ליום השמיני. שבו מתחילים להזכיר גבורת הגשמים.

מה קדם למנהג ההקפות

מנהג ההקפות בשמחת-תורה לא היה ידוע כלל עד השליש האחרון של המאה השש-עשרה. ובפעם הראשונה אנו שומעים על מנהג זה בצפת בימי האריי. ומשם נתפשט על שני קהילות ישראל. כפי שיבואר להלן בסדר-הפרט.

אולם קדם לו — בצרפת ובאשכנז כילבד — המנהג להוציא את כל ספרי-התורה מארון-הקודש. תחילה רק ביום שמחת-תורה בלבד. ולאחר-כך גם בליל שמחת-תורה. נדבר איסוף תחילה במנהג זה.

בצרפת הצפונית. בימי רש"י. נהגו להוציא ביום שמחת-תורה לפני קריאת התורה את כל ספרי-התורה מארון-הקודש. ולא רק את שלשת הספרים שבהם קראו וזאת הברכה תחילת בראשית ופרשת הפסוק. ואף מנהג זה היה בדומה למנהג שנהגו שם בהושענא רבה להוציא את כל ספרי-התורה ולהעמידן על התיבה ולהקיפן. אלא שביום שמחת-תורה לא הקיפו את הספרים ולא הקיפו בהם את התיבה. אלא הוציאו והחזירוהו תוך אמירת "אנא ה' הושיעה נא" וכו'. ר' שפחה פייטרי. מחלמידי רש"י. כותב על כך: "ביום שביעי של ערבה... מנהג להוציא כל ספרי תורה. ולא לקריית היום הוצרכו כולם. אלא דרך כבוד של מעלה וכן בשמחת תורה... ובדברו על שמחת-תורה הוא מתאר את המנהג כפרוטרוט. לפני הוצאת ספרי-התורה היו אומרים סוקין אמה הראית. ולא סוקים מעטים ככלל שבת ויום-טוב. אלא סוקים מרובים. בעוד שאחזין ספרי-התורה לפני הארון אומרים שני פיוטים וסוקין גדולים וכו'. ואומרים עוד: אנה ה' הושיעה נא וכו'. ולאחר-כך מוסעין לאט-לאט ואומרים שוט בסדר אי"ב. תחילתו. אלהי הרוחות

11. ר' הקפה. ל' בחיי בן אשר. ערך ערבה.
12. מחזור וישרי ל' שפחה פייטרי. מפורט שמעון הורוויץ. בילין תרמ"ט. סי' ע"ב.

בהם ומתי מחזירים אותם לארון. אולם מה שסתם בעלי-המנהגים האשכנזי מאיטליה. פירש בפרוטרוט השמש של קהילת ווירמיווא. ר' יוסף יוזפא הלוי (חי בשנות ס'סד-תל"ג, 1604-1673). אף בוירמיווא לא הוציאו את ספרי-התורה כליל שמחת-תורה. והתפלה בליל ש"ת היתה כבליל שמיני עצרת. ואילו ביום נהגו כך: 'ואמרין' אתה הראית לדעת', פסוק על פסוק, חזן וקהל. עד 'מציון תצא תורה'. ומוציאין כל ס"ת שבהיכל. ומשימין נר דולק כשהוא ריקן מס"ת. וכל כ"ב [בעל-בית] ומי שירצה ליקח לו אחד וגללו וקורא בה ומכניסה אחר כך להיכל. והנשארים שאין לוקחין סן הכ"ב לגלול ולקרוא, מניחין זה על גבי זה על העמוד פני הארון. והיה שם ג' ס"ת מלובשין במלבושי יום טוב. בראשונה קורין וזאת הברכה. בשניה קורין מתוכה בראשית. שלישית קורין בפנחס למפטיר, כדאמול. ושלשה ס"ת אלו מכניסין להיכל אחרי שכל הס"ת חוצה לו. ומוציאין אותן. החזן מתחיל לומר 'גדלו בניגון המיוחד לשמחת תורה, וגם אומר 'רוממו בניגון, ואח"כ הפסוק 'ואמר ביום ההוא' עד 'בישועתו', ואחר כך 'אנא יי הושיעה נא, אנא יי הצליחה נא, אנא יי עננו ביום קראינו, אלהי הרוחות וגו', בוחן לבבות וכו'. גואל חזק וכו'. 'על הכל' בק"ר [בקהל רם] בניגון של י"ט. ואח"כ מתחיל החזן: 'זיעור ויגן בניגון שרגיל לעשות נער בשבת שהוא נעשה בר מצוה...'²³

מתוך תיאורו המפורט של השמש מוירמיווא ברור איפוא, שלא היו מסבין עם ספרי-התורה כלל, אלא מקצתם חילקו לבעלי-בתים לקריאה בפני עצמם חבורות-חבורות. ומקצתם הונחו לפני ההיכל, ואילו הפסוקים 'אנא ה' הושיעה נא' וכו', אמרו על הוצאת שלשת ספרי-התורה לקריאת היום.

אף ר' יוסף יוזפא הלוי ב"ר קאשמן סג"ל מק"ק עסא, וחתן ר' יודא מילר אב"ד דמדינת מארק ומדינת קעלן, אינו מזכיר בספר-המנהגיו כלל הוצאת כל ספרי-התורה בליל שמחת-תורה.²⁴

בספרי-המנהגים האשכנזי מצפון-איטליה מסוף המאה התשע-עשרה ובפנקסו של השמש מוירמיווא מהמאה השבע-עשרה, שאת דבריהם הבאנו לעיל, מצאנו בפעם הראשונה את המנהג להניח נר דולק בארון-הקודש לאחר שהוציאו ממנו כל-הספרים ביום שמחת-תורה. וכן בספרו של ר' אליה שפירא דרשן בפראג, שעל המנהג להוציא כל ספרי-התורה בליל שמחת-תורה, הוא כותב: "לא נהיגי הכי" [בפראג]. ועל המנהג ביום הוא כותב בשם מ"צ: "ונותנים נר דולק בתוך ההיכל"²⁵. וכן מתואר המנהג עליידי בודנשן: "בליל שמחת-תורה... לאחר מעריב מוציאין כל ס"ת מארון הקודש ומשימין בו נר"; "ביום ש"ת... אחר תפלת שחרית

23. ס. אסף. מנהגי שמחת תורה בוירמיווא. — בירחון "בית הכנסת", שנה ב', חוב' א' (תשרי תשי"ז), עמ' 7-10.
24. נהג כצאן יוסף לר' יוסף יוזפא ב"ר משה קאשמן סג"ל, האנוי תע"ח, הלכות שמיני עצרת, דף פ"ב.
25. אליה רבא, לר' אליה שפירא, על שלחן ערוך או"ח, זולצבאך תקי"ז, סימן תרס"ט, סעיף ה'.

מוציאים שוב כל ספרי-התורה מארון הקודש ומשימים בו נר"²⁶. וכן נהגו בוירצ' בורג: "[בשמחת-תורה] בשחרית מדליקין כל הנרות בביהמ"ז ואחר הלל מוציאין כל הס"ת שבהיכל ומעמידין בתוכו נר". וטעם המנהג: "משני שנוטלין אור קדושת התורה... יש ליתן בתוכו אור של חולין... עד יחזירו לתוכו אור התורה"²⁷. וכן נהגו בקהילות רבות באשכנז ובמזרח-אירופה. וכך נהגו גם בהושענא רבה בארצות הברית באותן הקהילות שבהן נהגו להוציא אותו יום את כל ספרי-התורה ולהקפיד על הבימה ולהקיפן בהושענות. אולם ר' דוד ב"ר שמואל הלוי, בעל "טורי זהב", התרעם על מנהג זה בהושענא רבה וכתב: "לא יפה עושים קצת שבנים הושענא רבה שמוציאים כל ס"ת ושמים שם נר דולק. והיו דופן ארון הקודש תשמיש לאותו נר. אלא שיש לומר, כיון שעושין כן לכבוד התורה, לסימן תורה אור, דהיינו רמז בזה כשאין שם ס"ת צריך לאור הנר... אבל אין זה מספיק, כיון שיש איסור להוריד הקדושה של הארון"²⁸. ועל-פי דבריו ביטלו את המנהג בקהילות רבות בפולין.

ראינו איפוא, שבאשכנז ובארצות הנהגים כמנהגה, בדורות הראשונים, לא היה ליל שמחת-תורה שונה מליל שמיני עצרת, אולם בקצת קהילות נהגו, מהמאה החמש-עשרה ואילך, להוציא את כל ספרי-התורה ולידך עמם עד המגדל (=הבימה) ולסבבו ולהחזירם למקומם. ואילו ביום לא סיבבו את המגדל, ואותן ספרי-התורה שלא קראו בהם הניחו לפני ארון-הקודש. במקצתן של קהילות אלו נהגו להניח נר דולק בארון-הקודש בשעה שלא היו ספרי-התורה בתוכו.

בפולין מזכיר הרמ"א ב"דרכי משה" לטור (סימן תרס"ט) את דברי בעל המנהגים (ר' אייזיק טירנאן) וכותב: "במנהגים ומפקינן בלילה כל הס"ת שבארון... ומי סבבין המגדל שבכ"ה והעם הולכין אחר הס"ת. ואו גוללין ומחפשין את מקום הקריאה מחר [בשלשת ספרי-התורה]". והוא מוסיף עוד שהמנהג בפולין לקרוא בלילה את "הגדרים" שבתורה (עיין על כך בפרוטרוט לעיל בפרק כ'), ובתנאם לכך הוא כותב בהגהותיו ל"שלחן ערוך" (שם): "ונהגין במדינות אלו להוציא בשמחת תורה ערבית ושחרית כל ספרי-התורות שבהיכל ואומרים זמירות ותשבחות... ועוד נהגו להקיף עם ספרי התורה הבימה שבבית הכנסת כמו שמקיפים עם הלולב, והכל משום שמחה". וברור שהרמ"א מתכוון לאותו סיבוב המגדל הנזכר במנהגים, כלומר, לא היו מקיפין אלא פעם אחת, כבששת ימי הסוכות הראשונים בהושענות.

וכן כותב ר' מרדכי יפה, בעל "הלבושים", בדברו על שמחת-תורה: "ומתפללין

J Chr. G. Bodenschatz, Kurchliche Verfassung der heutigen Juden, Erlang 26
1748, T. I, pp. 245-247.
27. לקושי הלוי, כולל מנהגי ק"ק חירצבורג... ממני נתן הלוי באמבערגער, ברלין תרס"ו, עמ' 41-42.
28. טורי זהב על שלחן ערוך אורח-חיים, סימן קנ"ה.

כמו ביום שלפניו [שמיני עצרת] הלל וקדיש שלם. אתה הראית, ויש מקומות אומרים אותו גם בלילה קודם הוצאת ס"ת. ומפקינן כל הס"ת שבארון ושליח צבור אומר שמע, אחד, גדלו, ומסבב המגדל כדאמול ואומר אנא ה' הושיעה נא כו'. ואומרים על הכל ומחזירין כל הס"ת חוץ משלשה ספרים [לקריאת היום]... דברי בעל "הלבוש" הם איפוא מלה במלה דברי ר' אייזיק טירנא במנהגיו. בשינוי אחד: במנהגי ר' אייזיק טירנא נאמר, שעושים ביום כאמש, רק "שאיין מסבב המגדל, ואילו בעל ה"לבוש" אומר: "ומסבב המגדל כדאמול". כלומר, גם ביום החזירי מיד לארזון הקודש כל הספרים חוץ מהשלשה לקריאת היום. אבל ברור, שהיה כאן רק סיבוב אחד סביב המגדל, כדי להחזיר הספרים למקומם. אין איפוא לא בהגהת הרמ"א ולא ב"לבוש" שום זכר לשבע הקפות. אף ר' משה ב"ר אברהם אב"ד פרעמסלא, תלמידו של המהרש"ל, בדברו על שמחת-תורה, אינו מזכיר ענין הקפות כלל.²⁹

אף בקהילות ארצות-המזרח נהגו להוציא את כל ספרי-התורה מארון-הקודש לשמחת-תורה, אבל דבר זה עשו כבר מבעוד יום. לפני תפילת ערבית, והספרים עמדו בחוץ תחת חופה עד סוף החג, ואף בצפת, במחצית השניה של המאה השש-עשרה, נהגו לעשות כן. ר' משה ן' מכיר, מהכמי צפת וראשי-ישיבה בעין-זיתים בימים ההם, כך מתאר את המנהג: "ועושין בפועל שמחה לתורה ומוציאין כל הספרים שיש בבית-הכנסת ועושין להם חופה ומשימין אותן בתוך חופתן ומרקדין בפניהם ומזמרין בקול רנה ומציעין כל בית-הכנסת כלים נאים ומציעות נאות ומעטרים הספרים בכל כלי כסף וזהב וכלי משי ורקמה"³⁰. ואין זכר כלשהוא להקפות. אף בחיבורים והנהגות של מקובלי צפת שנשלחו מצפת למרוקי בשנת של"ז (1577) נכלל סעיף מיוחד על הנהגת שמחת-תורה, ובו נאמר: "יש משמחה שהולכים כל ליל שמחת-תורה לשורר ולזמר ולרקד בכל בתי-הכנסת לפני ספרי-תורה"³¹. היינו מעין דבריו של ר' משה ן' מכיר, ואף כאן אין זכר להקפות.

הנהגת המנהג בצפת והתפשטותו בחוצה-לארץ

המנהג להקיף בשמחת-תורה עם ספרי-התורה בשבע הקפות נחחד בצפת בשליש האחרון של המאה השש-עשרה בחוגי האר"י וגוריו, והיה קשור במנהג שנהג שם כבר לפני-כן להוציא את כל ספרי-התורה מהארון ולהעמידם תחת חופה הראשון שמספר על מנהג הקפות הוא ר' חיים ויטאל, הכותב ב"שער הכוונות", השער הששי משמונה שערים שלו: "יום שמחת תורה, מה שנהגו להוציא הספרים

29. לבוש החור לר' מרדכי יפה, סימן תרס"ט.
30. משה משה לר' משה ב"ר אברהם אב"ד פרעמסלא, קראקא שינא (שנית: פראנקפורט ת"ש) סימן תתקע"ו.
31. סדר היום לר' משה ן' מכיר, ויניציאה שני"ט, דף צ"ו-צ"ז.
32. י. מ. סולדאנו, אוצר גנוזים, ירושלים תשי"ד, עמ' 51, סעיף י"ד.

מחוץ להיכל וגם להקיף עמהם בשחר ובמנחה ובערבית דמוצאי יום טוב, מנהג אמתו הוא, וכבר נכתב בס"ה [בספר הוזהר] כפי פנחס ב"ר רנ"ו ז"ל: ונהגין ישראל למעבד עמה חדוה ואתקראת שמחת תורה ומעטרין לס"ת בכתר דזילה כו'. וראיתי למורי ז"ל [האר"י] נוהר מאד בדבר זה להקיף אחר הס"ת או לפניו או לאחריו ולרקד ולשורר לפניו בכל יכלתו בליל מוצאי י"ט אחר תפילת ערבית, והי' מקפיד מאד לעשות או ז' הקפות שלמות של יום ש"ת, אבל בענין ההקפות שבוים לא נמצאתי עמו ולא ראיתיו. גם ראיתיו בליל מוצאי י"ט שהלך לב"ה [לבית הכנסת] אחר והקיף ז' הקפות, והלך לדרכו ומצא בית-הכנסת אחרת שנתאחרו בהקפות וחזר להקיף עמהם"³².

בדבריו ר' חיים ויטאל אנו מוצאים איפוא בפעם הראשונה יריעה על שבע הקפות בשמחת-תורה, ויש כאן עדות ראייה שהאר"י נהג כך במוצאי שמחת-תורה (בנראה לפני שהחזירו את ספרי-התורה למקומם בארון), והלך לעשות כך מבית כנסת לבית-כנסת, ועדות שמיעה שהאר"י נהג כך גם ביום שמחת-תורה, ואילו בימי של ר' חיים ויטאל עצמו כבר נהגו לעשות כך בשמחת-תורה בשחרית, במנחה ובמוצאי שמחת-תורה.

אולם "שער הכוונות" לא ראה את אור הדפוס עד אמצע המאה התשע-עשרה (נדפס בפעם הראשונה בשאלוניקי בשנת תרי"ב, 1852), אלא שקטעים ממנו, ובחוד במה שנוגע להנהגות האר"י, הועתקו מכתב-יד ונדפסו בכמה ספרים, ר' יעקב צמח, בספרו "נגיד ומצוה", הכולל מנהגי האר"י, שנדפס בפעם הראשונה באמסטרדם בשנת תע"ב (1712) מזכיר את מנהגו זה של האר"י, על-פי "שער הכוונות" כתב-יד, וכותב: "מנהג בני ישראל [באר"י] שבוים חג העצרת עושים שמחה גדולה לפני הספרים ומקיפים הקפות בכ"ה [בבית הכנסת] וקורים אותו שמחה גדולה, ומנהג טוב הוא [וכו', ומביא דברי הוזהר הנ"ל], ואני ראיתי למורי ז"ל, שהיה הולך לפני הספרים והיה מרקד ומרנן ומסבב עמהם ה' הקפות בשמחה גדולה בכל יכלתו בלילה, ובוים לא ראיתיהו, ואח"כ כשהיו הולכים לב"ה אחר שהיו מתאחרים והיו עושים ז' הקפות עם הספרים, ג"כ מורי ז"ל היה טובב עמהם ומרקד ומנן ומרנן בשמחה גדולה, וכן אם מתאחרים בכ"ה אחר היה עושה כן"³³. לכשנשוא דבריו ר' יעקב צמח לדבריו "שער הכוונות" של ר' חיים ויטאל, נראה שר' יעקב צמח לא דקדק במסירת הדברים, במקור מדובר על ליל מוצאי שמחת תורה, שבו ראה ר' חיים ויטאל את רבו האר"י בהקפותיו, ואילו ר' יעקב צמח העתיק "בלילה" תסם, והבינוהו כפשוטו: ליל שמחת-תורה.

בעל "חדת ימים", שלא השתמש ב"שער הכוונות" במקורו בכתב-יד, אלא בהעתקת ר' יעקב צמח, כפי שנראה מסגנון לשונו, מביא דברי ר' חיים ויטאל בנוסח זה: "ואני ראיתי למורי ז"ל שהיה הולך לפני הספרים והיה מרקד ומשורר שירים ותורשבות ומסבב עמהם ה' הקפות בשמחה גדולה בכל יכלתו, ואח"כ

33. שער הכוונות לר' חיים ויטאל, ירושלים תרל"ג, דף ק"ו.
34. נגיד ומצוה לר' יעקב חיים צמח, אמסטרדם תע"ב, דף ע"ו.

כשהיו הולכים לבית הכנסת אחר שהיו מתאחרים והיו עושים ו' הקפות עם הספרים, ג"כ מורי ולה"ה היה טובע עמהם ומרקד ומרנן בשמחה גדולה. וכן אם מתאחרים בכה"כ אחר, היה עושה כן. ומסיים שם: וכל זה בלילה וביום לא ראיתיהו³⁵. אף לבעל "חמדת ימים" היה איפוא ליל מוצאי שמחת-תורה לליל שמחת-תורה. ולא עוד אלא שהוא מתרעם על הקהילות שנהגות כן ביום שמחת-תורה ולא בליל שמחת-תורה. וכתב: "כבר הודעתך כי עיקר הקפת ס"ת צריכה להיות בליל שמחת תורה כמנהג הרב ז"ל [האר"י], ואם ביום יעשו אין בכך כלום. והן היום עשו עיקר ביום דוקא"³⁶. ואילו במקור "שער הכוונות" יש עדות-ראיה על מוצאי ש"ת ועדות-שמיעה על יום שמחת-תורה. ואילו ליל שמחת-תורה לא נזכר כלל.

ר' חיים ויטאל עצמו לא נתן שום טעם לשבע ההקפות שהקיף האר"י. טעם זה אנו מוצאים בפעם הראשונה אצל ר' חיים הכהן מארס-צובה, תלמידו המובהק של ר' חיים ויטאל. הכותב: "והו' הקפות שעושים בשמחת התורה סביב התיבה, היינו כנגד ו' הקפות בהושענא רבה, שממשיכים למדה האחרונה [מלכות] הוא סוד התיבה. והעטרה שנותנים בס"ת היא העטרה אשת חיל עטרת בעלה... כי התכלית היא להמשיך ברכות בעולם"³⁷.

וכן כותב בעל "חמדת ימים": "ויקחו גדולי ישראל חכמי התורה הס"ת מתוך חופתם ויפתחו פיהם בנועם קול בשיר ושבחה הלל וזמרה והודות לה' לפני הס"ת ויקיפו בהם את התיבה ו' הקפות כנגד ו' הקפות דהושענא רבא שממשיכים למלכות שמיים היא סוד התיבה הארות בנהורא יתירתא, ובכל הקפה והקפה יכוון למדה אחת [חסד, גבורה, תפארת, נצח, תוד, יסוד, מלכות] ויאמר הפסוקים שבסוף חפלת הלולב דלעיל בפרק ה' [פסוקים המרמזים לו המדות]³⁸.

והנה הספרים "נגיד ומצוה" ו"חמדת ימים", שבהם הועתקו בפעם הראשונה דברי ר' חיים ויטאל על מנהג האר"י להקיף שבע הקפות בשמחת-תורה, נדפסו במאה השמונה-עשרה פעמים הרבה: ספר "נגיד ומצוה" נדפס במאה היא שמונה פעמים, וספר "חמדת ימים" שבע פעמים, ועל-ידם, ובמיוחד על-ידי האחרון שהשפיע עתה מרובה ביותר³⁹. נתפשט בחוץ-לארץ המנהג להקיף שבע הקפות בספרי-התורה בשמחת-תורה, לילו ויומו, אף-על-פי שבדברי ר' חיים ויטאל במקורם (כפי שנדפסו רק באמצע המאה התשע-עשרה) לא נזכר ליל שמחת-תורה כלל. אלא מוצאי שמחת-תורה.

עברו איפוא כמאה וחמשים שנה מפטירת האר"י עד שנתפשט מנהג ההקפות שלו בשמחת-תורה בארצות שחוץ לארץ-ישראל, ואף ר' ישעיה הלוי הורוויץ,

35. חמדת ימים, ח"ג, ימי הסוכות, פרק ח' (דפוס ויניציאה, דף צ"ג ע"ב).
 36. שם.
 37. סוד ברכת על אורח-חיים לר' חיים הכהן מארס-צובה, אמסטרדם ת"ד, סימן תרס"ט.
 38. חמדת ימים שם, [צ"ח ערה 35].
 39. צ"ח: א. יצירי, תעלומת ספר, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשי"ד.

בעל השליה. שעלה בשנת שפ"ג (סוף 1622) לארץ-ישראל וראה שם הרבה מכתבי האר"י ואת מנהגי המקובלים בארץ-ישראל וזכיר את הכוונות לו הפירות בהקפות הושענא רבה. כשהוא מגיע לשמחת-תורה וזאת דבריו שם כתב בודאי בא"י. כפי שמתברר מתוכנם). הוא כותב בקיצור: "שמיני עצרת. שהוא ג"כ שמחת תורה לנו בארץ ישראל. והאר"י מאד הוזהר איך שראוי להתקשט לילו ויומו בקישוטי התורה, כי ו' ימי החג הקרבנות נגד שרי האומות. ויום זה אהבת וחובת ישראל לבוראנו, כרוך הוא אשר נתן לנו תורתו וזכינו לסיים אותה ולחזור ולהתחיל בה"⁴⁰.

ואין כאן זכר כל-שהוא למנהג ההקפות. מנהג ההקפות התחיל מתפשט בחוץ-לארץ רק במאה השמונה-עשרה בעקבות שני הספרים הנוכרים: ספר "נגיד ומצוה" לר' יעקב צמח שנדפס בפעם הראשונה באמסטרדם בשנת תע"ב (1712) וספר "חמדת ימים", שנדפס בפעם הראשונה באומיר בשנות תצ"א-תצ"ב (1731-1732).

תפקיד חשוב בהפצת מנהג ההקפות בחוץ-לארץ מילאו שלוהי ארץ-ישראל, על כן הגיעו לידנו עדויות שונות. ביחוד מאיטליה.

בסדר-הקפות לשמחת-תורה שנהג בקהילה-הספרדים במודינא, שנדפס במנטובה בשנת תקמ"ג (1783). נאמר בראש הספר: "מנהג טוב ומקובל ויפה בכל גלילות ישראל להרבות במיני שמחות לגמרה של תורה ולהתחלתה מחדש, כדאיאה בוזהר הקדוש פרשת פנחס ובתיקונים, וכמו שהובאו דבריהם בספר הנחמד חמדת ימים בפרק שמחת חתנים, ע"ש. ובפרט ק"ק ספרדים מרקדים מפזזים ומכרכרים בשירים נאים לפני הס"ת הקדושים שמוציאים מההיכל במנין שבעה, וכמו שנהגו מקדם קדמתא גם מה מודינא מ"ק [מחנה קדש] יצ"א בבית הכנסת של הגבירים... בני פאנו יצ"ו, אלא שהיינו עושים עיקר השמחה ביום, ובליל שמחת תורה לא היינו אומרים רק שנים שלשה פיוטים בלי הקפות. ומן השטים שמגלגלים זכות צ"י זכאי אנה לידנו שבלייל שמחת תורה התקל"ג ליצירה [1772] כאן נמצאו וכאן הו' בכה"כ הנ"ל שני צנתרות הוזהב שליחי דרחמנא עיר הקודש ירושל' תוכיב. היה החכמים השלמים הר"ר יום טוב אלגאזי והר"ר יעקב חזן נר"ו, וכשמעם שאין אנו עושים ההקפות רק ביום, תמהו על החפץ איך אין אנו עושים אותם בלילה כמנהג האר"י ולה"ה וכמ"ש בספר חמדת ימים הנ"ל, ונעשה על פיהם ההקפות בתסיר יתיר וחליף מהפזמונים הנדפסים במחזורים כאשר יבא לפנינו בע"ה. ומהיום הוא והלאה הסכימו הגבירים בני פאנו הנ"ל, טוב אשר תאחו כזה וגם כזה. דיינו לעשות בלילה כפי שעשו החכמים הנ"ל, וביום לפי מנהגנו. ומעתה נדבה רוחם... לתת לכסף מוצא ולהדפיס בקובץ קטן סדר הלילה וסדר היום..."⁴¹.

אף בבית-כנסת אחר במודינא, בית-הכנסת של בני פורמיוני, שבו תהינו לעשות הקפות בליל שמחת-תורה, ובשנת תק"מ (1780) הדפיסו סדר-הקפות מיוחד

40. שני לוחות הברית לר' ישעיה הלוי הורוויץ, מסכת סוכה, (דפוס אמסטרדם תנ"ח, דף רפ"ו).
 41. סדר שמחת חתני התורה בלילה ויום כמנהג ק"ק ספרדים שבעיר מודינא, מנטובה תקפ"ג - גם בספר "דברי שירה", פיוטים להקפות שמחת-תורה, שנדפס בליורנו תק"מ, נדפסו בראשו דברים מתוך "חמדת ימים".

שהתקינו שלוחי ארץ־ישראל ר' חיים יוסף דוד אזולאי ור' יעקב משה עייאש. היה לשים ספר־תורה על התיבה. ולידו אדם ירא־שמים. ולהקיף את ההקפות סביב ספר־התורה. וזה בהתאם למנהג שהיה נוהג בהושענא רבה כבר בימי הגאונים. שבשעת ההקפות בלושענות עומד חזן־הכנסת וספר־תורה בידו ומקיפין אותו ידומיא דמזבח (עיין לעיל בראש פרק זה). מנהג זה בשמחת־תורה היה מנהג המקובלים בירושלים והונהג גם עליידי ר' שלום שרעבי. ראש ישיבת המקובלים 'בית אלי. כפי שהדגיש הרב חיד"א עצמו בראש סדר־ההקפות שהתקין: "תחלה וראש יניחו סית בתיבת ויהיה אצלו ירא שמים וידו אוחות בסית כל זמן ההקפות. כי כן קבלתי מהמקובל המופלא מהר"ש שרעבי ולה"ה שהיה מקפיד על זה, וכך היה מנהגו".⁵⁵ דבר זה מדגיש גם ר' יעקב משה עייאש: "מוציאים חיי ספרו תורה ונוסף עוד אחד להניח בדוכן כל זמן ההקפות".⁵⁶

מנהג זה נתקבל ברוב קהילות ארצות־המזרח. כפי שכבר הדגיש ר' יעקב משה עייאש בראש סדר־ההקפות שלו. באמיר הנהיג ר' חיים פאלאני אב"ד העיר מנהג זה אף באותם בתי־כנסת שבהם לא היה נוהג. לאחר שהוא מביא דברי הרב חיד"א הג"ל בענין זה. הוא כותב: "ובק"ק אורחים [באזמיר] לא היו מניחין סית. ומימי חורפי... הסתדלתי עם ראשי העם עד שהודו לי, וכן אנו נוהגים... גם בק"ק עץ החיים [סם] לא היו נוהגים להניח סית בתיבה. ועתה מקרוב אנכי תיקנתי דיעשו כסדר הזה. ובכן גם בק"ק מחזיקי תורה צריך שינהגו כן. ומה גם דכבר עשו שנה אחת כן".⁵⁷

בירושלים גופא היה מנהג זה נוהג, באמצע המאה התשע־עשרה. לא בקהלי המקובלים בלבד, אלא בכל בתי־הכנסת של הספרדים ויוצאי ארצות־המזרח. הרופא ד"ר ב. נוימן. שישב בירושלים בשנות תרי"ב—תרי"ג (1852—1853). כותב על מנהגי ירושלים בשמחת־תורה: "לאחר תפילת ערבית מעמידים ספר־תורה אחד על הבימה. ובשאר מקיפים את הבימה לקול זמרת המקהלה. כשבראש נישאים נרות־שעווה דולקים... בתפילת שחרית שלמחרת חוזרים על ההקפות באותו אופן עצמו".⁵⁸

וכן נתקבל המנהג. על־פי שלוחי ארץ־ישראל, בקהילות רבות באיטליה. כגון במנטובה. מודינא. פירארה ועוד. אף הגיע לקהילות צפון אפריקה. בנימין השני שנסע בארצות צפון־אפריקה בשנות תרי"ב—תרי"ג (1852—1853). כותב על הקהילות בארצות הן: "ביום שמחת התורה יעמוד אחד על הבימה וסית בידו, וכל בני העדה מקיפין אותה שבע פעמים ומזמרים שירות ותשבחות. ובאיזה מקומות מקיפין רק פעם אחת".⁵⁹ בקהילת סינא שבכורדיסטאן מניחים הספרים בזה אחר

55. בספרו 'צפדן שמרי'. — גבלל בספרו 'חורש מצלי', לחרטו תקמ"ו, דף ס"א.
56. סדר הקפות ליום שמחת תורה שנהגים בבית הכנסת קק"י איטאליאני בעיר פירארה לחרטו תר"א.
57. מועד לכל חי, לר' חיים פאלאני, אמיר תרכ"א, סימן כ"ה, סעיף ל"ו.
58. ד"ר ב. נוימן, עיר הקודש ויושביה, תרגום בן־ציון גת, ירושלים תש"ט, עמ' ל"ח—ל"ט.
59. מסע ישראל מאת ישראל בן יוסף בנימין, תרגום דוד גארדאן, ליק 1859, עמ' 127.

זה על הסדא [הבימה] ורוקדים מסביב להם. שני זקנים עומדים משני צדי הספר כשבונינים".⁶⁰ ואילו בעדן, שבה עשו את ההקפות ביום שמחת־תורה אחרי קריאת התורה. נהגו לשים על הבימה בשעת ההקפות את שלשת הספרים שבהם קראו קריאת היום: ספר וזאת הברכה, ספר בראשית, ספר המפטיר.⁶¹

ואילו ברוב קהילות אירופה שבהן נתקבל מנהג ההקפות, ואף במחנה הסידים בסדר־ההקפותיהם מיוסדים על סדר ההקפות של הרב חיד"א. לא נהגו להעמיד סית על הבמה בשעת ההקפות, אף שנהגו כך בהושענות. אולם במקומות מעטים בבורח־אירופה נהגו כך. ר' שלום פערלאו אב"ד בראהין בן ר' ברוך מרדכי אדמיר מקאיינוב, כותב: "ואחר הקפה ג' מנהגי ליתן הספר־תורה ביד אחד שיצמד באמצע, ואני ועוד אנשים מרקדים עם הסית שבידינו סביבות הסית שבי אמצע".⁶² ולא ידעתי למה נהג כך דוקא אחר הקפה שלישית.

מנהג אחר בהקפות שנתפשט בעקבות המקובלים שבארץ־ישראל היה, לילך מבתי־כנסת לבתי־כנסת ולהקיף יחד עם בני הקהל כשהם מקיפין. על האר"י העיד ר' חיים ויטאל, שלאחר שגמר להקיף בבית־הכנסת שבו התפלל, "כשהיו הולכים ב"יה אחר שהיו מתאחרים... היה טובב עמהם ומרקד ומרנן בשמחה גדולה. וכן אם מתאחרים ב"יה אחר [שלישית] היה עושה כן".⁶³ בעקבותיו כתב המקובל ר' עמנואל חי ריקי (שישב קרוב לעשרים שנה בארץ־ישראל): "זוגם כי עשה כן בנתיב שלו. אם הולך לבה"כ אחר שלא גמרו, יקיף וישמח גם כן עמהם, וכן בכל בתי־כנסת שיש".⁶⁴ דברי ריקי טובאו בסידור ר' שניאור זלמן מלאדי.⁶⁵ ובעקבותיהם נהגו גם רבים מהחסידים. וכך נהגו בעמדיה שבכורדיסטאן, שבני קהל בית־הכנסת 'בניא יחוקאל', לאחר שסיימו ההקפות בבית־הכנסת שלהם, היו הולכים לבית־הכנסת 'עזרא הסופר', שבו היו מעכבים את ההקפות עד בואם, והקיפו יחד אתם.⁶⁶

במשך המאה השמונה־עשרה נתפשט מנהג ההקפות בשמחת־תורה. בעיקר בעקבות ספר 'שמדת ימים' ובעקבות מעשיהם של שלוחי ארץ־ישראל, ובראשם ר' חיים יוסף דוד אזולאי, ברוב קהילות ישראל במזרח ובמערב. בקהילות מזרח־אירופה נתקבל המנהג על־ידי חסידים ומתנגדים כאחד, ולא עוד אלא שמעמדי־ההקפות הפך להיות מרכז שמחת היום, תחת אשר לפני־כן התרכזה השמחה בשעת סיום־

60. י. ירבלין, חג הסוכות ביהדות המזרח. — 'מחניים' ס"א (סוכות תשכ"ב), עמ' 52—55.
61. נחלת יוסף לר' שמואל ב"ר יוסף עדני, ירושלים תרס"ז, ח"ב, דף ס'
62. משמרת שלום, הלכות ומנהגים, לר' שלום פערלאו, הורשא תרס"א, סימן פ"ז.
63. שער הכתות לר' חיים ויטאל, ירושלים תרל"ג, דף ק"ד.
64. משנת חסידים לר' עמנואל חי ריקי, אמסטרדם תפ"ו, דף קכ"ו, סוף מסכת ימי מצוה וסוכה.
65. סדר תפלות מכל השנה מכבוד... מרנא ורבנא שניאור זלמן [מלאדי], ברוישוב הקצ"ה, ח"ב, שער הסכות, דף קי"ח.
66. עיין לעיל הערה 60.

התורה. (עיי' בפרוטרוט לעיל בפרק י"ח). רק בארצות מערב-אירופה נשאר קהילות רבות שלא קיבלו את המנהג⁶⁷, ובקצתן — כגון בפרנקפורט-דמיין ובאמשטרדם — אף לאחר שחדר המנהג אליהן בהשפעת יהודי מורח-אירופה שבתוכן, חזר ונתבטל. אף היו קהילות במערב-אירופה שבהן הונהג מנהג ההקפות, ולאחר-מכן נתבטל, ושוב חזר ונתחדש. וכדי להראות מה קשה היה המאבק בקצת קהילות באשכנז בענין זה, אביא כאן דבריו של ש"ץ קהילת פרנקפורט-דמיין באמצע המאה התשע-עשרה. שטרך לתאר בספר בדיוקנות מרובה את מנהגי קהילתו. משהוא מגיע למנהג ההקפות, הוא כותב, מתוך קנאות למנהג הקדום בקהילתו, בחריפות יתירה: "בפ"פ [בפרנקפורט] ובכל המדינות הנהוגות מנהג אשכנז, אין מקיפים בשמחת תורה עם ס"ת, לא בלילה ולא ביום. אך עתה חדשים מקרוב באו להקיף בבהכ"נ כמנהג פולין לאור הנר⁶⁸, אבל אין זה דין ישן שדעת זקנים נוחה ממנו, כי הם אמרים: מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש, ולא תחת תחון, ולא תחת הרב, בתוך חבורה, הנהגת כשורה, ומחוקת התורה, הכתובה והאמורה. הלא מחכמי אשכנז גזורה: 'לא תקיפו בשירה ובזמרה, כי זה מחקי אנשי אמונה טפלה לעבודתם הזרה, ובארצכם לא תעשו כן בעבודתכם היקרה, הקדושה והטהורה, כי אם לכו בדרך הישרה'. וגם אנכי מוסיף, להזהיר ולהטיף: אף אם החונני מקיף⁶⁹, כל הישר הולך לא ילך אחריו להקיף, אך ילך בדרך אבותיו, וירבו ימיו ושנותיו"⁷⁰.

באמשטרדם נתבטלו ההקפות, ורק בשנים האחרונות נתחדשו, ואילו "ברוב הקהילות הקטנות במזרח של הולנד, לא נתבטלו ההקפות בשמחת-תורה"⁷¹. וכן לא נתקבל מנהג ההקפות בארבע הקהילות שבמחוז ויניסין בדרום-צרפת: אויניון, קרפנטראץ, לישוא, קאבאיון.

זמני ההקפות

אף לאחר שנתפשט מנהג ההקפות בשמחת-תורה ברוב קהילות ישראל, נתחלקו המנהגים לגבי זמן ההקפות: בקצת קהילות הקיפו רק ביום שמחת-תורה (אחרי תפילת שחרית לפני קריאת התורה; או אחרי קריאת התורה לפני מוסף; או אחרי מוסף; או לפני תפילת מנחה); בקצתן הקיפו רק בליל שמחת-תורה אחר תפילת מוסף; או בקצתן הקיפו במוצאי שמחת-תורה; בקצתן הקיפו גם בליל שמיני עצרת; ערבית; בקצתן הקיפו ביום שמיני עצרת.

67. בספרי המהנים: נהג כצאן יוסף לר' יוסף יוספא ב"ר קאשמן סג"ל, האנוי, תע"ח: יוסף אומן, פראנקפורט דמיין תשי"ג: "אלה רב"א לר' אליה שפירא, וולצבאך תק"י-י"א — אין זכר כלישהא להקפות.
68. חידוד עלי' מאמר חו"ל: אין פולין לאור הנר (שבת י"ב, א'; י"ג, ב').
69. חידוד תריף על יהודי מורח-אירופה, על ורן מאמר חו"ל במשנה אבות ג', ס"ו.
70. זלמן ניגור, דברי קהלת, מנהגי תפלות ק"ק פראנקפורט על המאין, פראנקפורט תרכ"ב, עמ' 338.
71. בנימין דהפריס, היהות הפרובינציאלית בהולנד — "רשומות", סדרה חדשה, א' (תשי"ז), עמ' 124.

בקצתן גם ביום שמיני עצרת; בקצתן הקיפו בשנים או בשלושה מהזמנים הנזכרים; ובקהילה אחת הקיפו בכל הזמנים הללו. כבר ראינו לעיל, שבעדות הראשונה על הקפות בשמחת-תורה בכלל, עדותו של ר' חיים ויטאל על מנהג רבו האר"י, כלולה עדות-ראיה על הקפות במוצאי שמחת-תורה, ועדות-שמיעה על הקפות ביום שמחת-תורה, ושוב ראינו, שעדות זו הועתקה שלא כראוי ע"י ר' יעקב צמח ובעל "חמדת ימים", ובמקום "מוצאי ש"ת" כתבו ליל ש"ת", ובהתאם לכך דרש בעל "חמדת ימים" בתוקף להקיף בליל שמחת תורה, ועשה הקפות אלו עיקר, ומאחר שהעדות המקורית נדפסה כמה דורות לאחר ההעתקה המוטעית שבשני הספרים הנ"ל, נתפשט בינתיים ברוב הקהילות המנהג להקיף בליל שמחת-תורה וביום שמחת-תורה, או באחד מהם, אולם כבר בימי ר' חיים ויטאל נהגו בארץ-ישראל להקיף בשחרית ובמנחה של שמחת-תורה ובמוצאי שמחת-תורה, כפי שהוא מספר ב"שער הכוונות"⁷².

וכבר הרב חיד"א, שהיה לו חלק חשוב ביותר בהתפשטות מנהג ההקפות, כפי שראינו לעיל, מזכיר מנהגים שונים בענין זה בארץ-ישראל ובערי תורכיה, הוא כותב: "ביום שמחת תורה נהגו להקיף עם ספרי תורה, כמו שמקיפין בלולב, ובחרבה מקומות מקיפין ז' הקפות. המנהג בח"ל בערי טורקיה להקיפו אחר גמר כל התפלה [היינו אחרי מוסף], בעה"ק ירושלם ת"ו נהגו להקיף הס"ת בעת שמחזירין הס"ת להיכל קודם מוסף, ומנהג נכון הוא, בעה"ק חברון ת"ו נהגו להקיף הס"ת בליל מוצאי י"ט, שכך נהגו מקדם קדמתא... והיה הדבר קשה לחכמי דורנו ולה"ה, ונמצא כתוב בס' הכוונות [שער הכוונות בכתב-יד]... שהעיד מהרח"ו זצ"ל שרבינו האר"י זצ"ל היה מקפיד מאד לעשות בליל מוצאי י"ט ז' הקפות שלמות... ובכך נתגלה דמנהג עה"ק חברון יסודותו בהררי קדש, ראיתי להרב החסיד המקובל... מהר"ש [ר' שלום] שרעבי ולה"ה שהיה מקיף הס"ת בקהל שלו אחר ערבית ש"ת וקודם מוסף ובמנחה ובליל מוצאי י"ט, והיה אומר שיש ריזן על-אין בזה"⁷³. וכן נהגו עד הדור האחרון בקהילה-המקובלים "בית אל" כירושלים.⁷⁴ נוסף על כל הזמנים הנזכרים, חידש בעל "חמדת ימים" זמן נוסף בשביל בני הוצה-לארץ, שעליהם להקיף לפי דעתו לא רק בשמחת-תורה שלהם, תשיעי של חג, אלא גם בשמיני עצרת, לכבודה של ארץ-ישראל, שבה שמיני עצרת הוא גם יום שמחת-תורה, הוא כותב: "ובני ח"ל ראוי ונכון לעשות שמחה של תורה גם ביום הראשון [כלומר, בשמיני עצרת] לכבוד ארץ-ישראל העושים שמחתה של תורה היום, ולעטר את הספרים בעטרת זהב וכסף כדלקמן ולהקיף בלילה את התיבה שבע פעמים עם ספרי התורה כששון ובשמחה ובקול שירים נאים, וגם בחוצה לארץ ירבו גם כן ביום שמיני בשמחה זו, כי כן העיקר של הייחוד למעלה הוא בשמיני ומסירת הפתקין בו ביום, ולא ידעתי למה לא נהגו ככה לרבות השמחה

72. עיי' לעיל הערה 33.
73. לוד אמת, לר' חיים יוסף דוד אוולא, בסוף הספר, סימן כ"ה, סעיף ו'.
74. מנהגי הק"ק בית אל, סימן צ"ה, — בראש ספר "דברי שלום" לר' שלום מורח טרעני, ירושלים תרס"ג.

בראשון וגם בשני, ומי שבידו לתקן יתקן. וכן ביום בתפלת שחרית ראוי להוציא כל הספרים חוצה בעטרותיהם כראשיהם לשמח לב כל ישראל בתפלתם בששון ובשמחה ולשורר בנועם התפלה יותר מכל ז' ימי החג...⁷⁵

במקום שבו בעל "חמדת ימים", כותב ר' אלכסנדר זיסקינד מהורדנא בספרו "סוד ושורש העבודה", שכולו מבוסס על "חמדת ימים": "המנהג בארץ-ישראל לעשות שמחת תורה ביום שמיני עצרת ונהגין בשמחה בהקפות עם ס"ת ובשירות ותשבחות ורקודים לפני הס"ת. כמו שאנחנו עושים ביום המחרת... ומי שיש לא ידו לעשות מנהג ותיקון זה בבה"כ שלו, אך בלי מריבות וקטטות ח"ו. ראוי וישר לו לתקן לעשות ב' ימים שמחה וחדוה לתורתנו הקדושה והתמימה. יום שמיני ותשיעי".⁷⁶

דעתו זו של בעל "חמדת ימים" נתקבלה במחנה החסידים. ומאחר שהוא כותב על הקפות בפירוט רק בליל שמיני עצרת. ואילו ביום הוא מדבר רק על ריבוי שמחה. נהגו החסידים להקיף, מלבד בליל שמחת-תורה ויומי, גם בליל שמיני עצרת. אבל לא ביום שמיני עצרת. אולם הו' שהקיפו גם ביום שמיני עצרת. כבר בגביית-עדות שגבו המתנגדים על מעשי החסידים בשנות תקל"ב-תקל"ד (1772-1774) בליל שמיני עצרת ואם די חסידים מאכין בליל ש"ע (און) וואס מיר מאכין בליל ש"ת...⁷⁷ וכן בכל סדרי-ההקפות של החסידים, החל מר' ישראל המגיד מקאזניץ ואילך. (עיי' להלן בפרק מ'). וכן נתקבל המנהג להקיף בליל שמיני עצרת בכמה קהילות בארצות המזרח. כגון בבגדאד (שם גם ביום שמיני עצרת).⁷⁸ בקוקוץ,⁷⁹ בתניס⁸⁰ ובאזמיר. ר' חיים פאלאני אב"ד אומיר נתן טעם משלו למנהג זה בעירו: "גראה לי הטעם שאנחנו עושים ש"ת ביום ש"ע בא"י ובי"ט שני בח"ל נ"כ... כי מיום ר"ה שהיה בריאת אדם הראשון אשר בראו הקב"ה לכבודו כמ"ש רז"ל: לעובדה ולשומרה. שהיא לעסוק בתורה ולקיים המצות, וגם תנאי התנה הקב"ה עם בריאת העולם אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו היה חוזר העולם לתאו ובתו. יע"ש. ובשמחה הימים כ"ב כמנין כ"ב איתיות שבתורה. ולכן מן הראוי לעשות זכר לשמחת תורה כהיום הזה [יום שמיני עצרת] שהוא יום כ"ב בתשרי. ולרמוז לזה כתיב במוזמר מ' וע' [בתהלים] ישישו וישמחו ב"ך כל מבקשיך ויאמרו תמיד יגדל וכו'. דאומרים גדלו לה' אתי בהוצאת ספר תורה".⁸¹

באוסטליה נתקבל המנהג להקיף בשמיני עצרת, על-ידי מקובלים. המקובל ר' עמנואל חי ריקי כותב: "ומנהג ותיקון [=מקובלים] הוא לעשות יום שמיני עצרת שמחת תורה ולהקיף שבעה הקפות עם הספרים סביב התיבה בשמחה גדול ולרקד בפניהם ולרנן ולסבב עמהם בשמחה רבה...".⁸²

ואילו ר' חיים יוסף דוד אזולאי, שבכל ענין ההקפות הלך אחרי בעל "חמדת ימים", התנגד דוקא להקפות בשמיני עצרת בחוצה-לארץ. משום שהדבר עשוי להביא לידי זלזול ביום טוב שני של גלויות. לרגל מעשה שהיה. ססני אנשים מארץ-ישראל ששהו בח"ל ורצו לעשות לעצמם הקפות בשמיני עצרת. כמנהגם בארץ-ישראל. כתב הרב חיד"א: "הנה בעיר אחת מערי אדום [אירופה] נמצאו מיושבי א"י ודעתם לחזור ועמדו שני אנשים ועשו בבית המדרש הקפות לס"ת ביום שמיני עצרת, כי היא יום שמחת תורה להם כבני א"י. ואני בעניי אומר שלא נכון לעשות כן, שעל ידי זה ידעו דלת העם כי יום ס"ת בח"ל אינו עיקר, והעיקר שמיני עצרת דוקא והיו ש"ת בארץ-ישראל ויבאז לזלזל ביום שני ח"ו. כי רבו המון העם הן רבים עתה כי לא ידעו ולא יבינו לקרוא בספר כלה. וגם הן בעון מפסקים בדברי רז"ל ואין ביד הגדולים למחות... והטוב לאלו בני א"י שימתינו עד ליל ס"ת ויעשו הקפות מילתא דשוייא גם לבני א"י. כי מצינו לרבנו האר"י ז"ל דהיה עושה הקפות בליל מוצאי ש"ת [של א"י] שהוא שמיני עצרת של ח"ל. כמ"ש מהרמ"ו [ר' חיים ויטאל] בשער הכוונות... ומי זה אשר להני אינטי וההקפות לספר תורה הם חובת גברא עד דעבדי טעדיקי למעבדיהוהו שלא במקומן. הוא מנהג בעלמא... וכיון שכן גראה דאסור לעשות הקפות בשמיני עצרת. דמהו יבואו לזלזל ביום שני, ומטעם זה אפילו ליושבי ח"ל אינו נכון לעשות הקפות לס"ת ביום שמיני עצרת וזכר למה שעושים בא"י אע"ג דהם עושים יום טוב שני וראוי לציין שאין הרב חיד"א מזכיר כאן כלל את בעל ספר "חמדת ימים", שהוא הוא שחידש את המנהג לעשות הקפות בשמיני עצרת לבני חוצה-לארץ.

82. שנת חסידים לר' עמנואל חי ריקי, סוף מסכת יפו כצוה וסוכה. — דבריו הובאו מלה במלה בסידור ר' שניאור זלמן מלאדי, אלא שבמקום שכתב ריקי: "ולהקיף שבע הקפות", נוספו בסידור הרש"ו שלש מילים, ונכתב: "ולהקיף בליל שמיני עצרת שבע הקפות". (סדר תפלות מכל השנה מכבוד... מרגא ורבנא שניאור זלמן [מלאדי], ברויטשוב תקע"ח, ח"ב, ערך הסוכות, דף ק"ח).

83. טוב עין לר' חיים יוסף דוד אזולאי, ליתרונן תקניו (שנית: הוסיאטין תרס"ד), סימן י"ה. — ובדאי הוראת-שעה היתה זו מצד הרחיד"א, כי בשנה ההיא, שנת תקנ"ו, נתעוררה באוסטליה תנועת תיקונים-בדת, ובכללם ביטול יום-טוב שני, והרחיד"א ושאר שלוחי א"י שהיו אז באוסטליה נלחמו בה. (עיי' א. יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 174-175). — לעופתו כתב ר' יוסף חיים ב"ר אליהו מבגדאד: "ההקפות עושין בח"ל כשיע' ובס"ת. ואין לחוש לחששה של הגאון חיד"א ז"ל, כי הומן נשתנה עתה ונפתחו עיניהם של בני אדם ולא אתו לזלזולי... (בן איש חי, חלק ההלכות, סוף פרשת וואת הברכה, סימן י"ז-י"ח).

75. חמדת ימים ח"ג, תג הסכות, פרק ז'. (דפוס ויניצ'אה, דף צ"ב ע"א).

76. יסוד ושורש העבודה לר' אלכסנדר זיסקינד ב"ר משה מהורדנא, ערך י"א, פרק ס"ו.

77. ש. זובנוב, תולדות החסידות, תלאביב תרצ"א-תרצ"ב, עמ' 446.

78. מסע בכל לר' דוד סלימאן ששון, ירושלים תשס"ו, א.י. כרוזה, אבק דרכים, ח"א, תלאביב תש"ה, עמ' 165.

79. יוסף יהודה הלוי שארני, ספר המסעות בארץ קוקו, פטרבורג תרמ"ד, עמ' 7.

80. 41-40 Michel Uzan, Les Fêtes et solemnités d'Israel, [Tunis] 1950, pp.

81. נפש כל חי, לר' חיים פאלאני, אומיר תרל"ד, דף ג', סימן ע"ג. — ולפלא שלא הוכרז את המדרש בשיר-השירים רבא, פרשת א', בשם רבי יצחק; נגילה ושמחה ב"ך-בכ"ב אותיות שכתבה לנו בחורה, שגם בו ניתן למצוא רמז על שמחת התורה ביום כ"ב בתשרי.

תולדות חג שמחת-תורה

השתלשלות מנהגיו
בתפוצות ישראל לדורותיהן

מאת

אברהם יערי

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים